

POEMANIN JANRDAXİLİ BÖLGÜSÜNDƏ LİRİK VƏ EPİK POEMANIN XARAKTERİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Aytac Fizuli qızı İsmayilli

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, AMEA

E-mail: ismayilliaytac94@gmail.com

Məqalədə fərqli şairlərin qələminə, ayrı-ayrı tarixi dövrlərin təsiri ilə dəyişikliyə uğrayan poema janrının keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salınır. Ədəbiyyatda poema janrının mənşəyinin folklorun ən məhsuldar və zəngin qolundan – qəhrəmanlıq, sevgi dastanlarından qaynaqlandığı məlumdur. Poema janrının məzmun, quruluş və ideyasında zaman-zaman müəyyən dəyişikliklər baş vermiş və nəticədə bu xüsusiyyətlər müasir dövrdə yazılan poemaları ilkin poemalardan xeyli dərəcədə fərqləndirmişdir. Yazılı ədəbiyyatda epik, lirik, dramatik olaraq təsnif edilən poema sinkretik formaya malik bir janr kimi qiymətləndirilir. Amma hər poema növü özünə xas spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Tədqiqatın əsasını poemanın janrdaxili bölgüsündə mühüm yeri olan epik və lirik poemanın xarakterik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi təşkil edir. Ədəbiyyatda epik poema ənənəvi bir süjetin bütün elementlərinə malikdir. Bu elementlər xarakterləri, münəqişə və hərəkəti əhatə edir. Araşdırma zamanı aydın olur ki, möhkəm süjet xətti və silsilə obrazlar yaratmaq, həyat hadisələrini geniş təfəssilatı ilə canlandırmaq epik planda yazılan poemanın xarakterik xüsusiyyətlərindəndir. Eyni zamanda tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, dövrün tələblərindən irəli gələrək ictimai münasibətlər formalaşdıqca poemada subyektiv vurğunun əhəmiyyəti açıq şəkildə artır. Nəticədə poema yeni məzmunu ilə zənginləşir, forma və tipologiyasında fərqliliklər nəzərə çarpır, lirik qəhrəmanın hiss və duyğuları, düşüncələri, lirik başlanğıc ön plana keçir. Lirik poema şairə həyat təəssüratlarını daha geniş ifadə etmək imkanı verir. Vahid süjet xəttinin olmaması, monoloji xarakterin, assosiyaların, bədii ifadə vasitələrinin, metaforaların çoxluğunun lirik poemanı səciyyələndirən əlamətlərdən olması tədqiqat zamanı müəyyən olunur.

Açar sözlər: Süjet, forma, tipologiya, lirik başlanğıc, lirik qəhrəman

GİRİŞ

Poema qədim yunan ənənəsində yaranıb və o vaxtdan etibarən müxtəlif ədəbi təsirlərlə, fərqli baxışlı yazıçıların qələmində daim dəyişmələrə uğramışdır. Bu janr forma dinamizminə görə müxtəlif şəkildə şərh edilir. V.Belinskiyə görə “Poema ideal həqiqəti təsvir edir və həyatı, onun ali anlarında göstərir” [1, c. 7, s.401]. Xəlil Rza Ulutürk isə poemaya nisbətən fərqli rəqəsdən yanaşır: “Poema şeir ilə hekayətin elə bir xüsusi növüdür ki, orada tərənnüm ruhu, qəhrəmanlıq ruhu var, həyatın yalnız ali həqiqətlərini göstərməklə vəcdə gələn şair ürəyinin döyüntüləri var” [4, s.19].

Yunan sözü olan poema (poiema) qurmaq, yaratmaq mənasını ifadə edir. İlkin poemalarda şəxsi hisslər və təcrübələr deyil, genişmiqyaslı, məsələn kosmogonik eskizlər - dünyanın yaranması, mövcud dünya nizamı haqqında, müharibələr, ölkələrin və onların hökmdarlarının həyatında baş verən hadisələr, qəhrəmanların macəraları öz əksini tapırdı.

Poema janrının etnogenezisini və formalaşmasını öyrənərkən folklorda əsrlər boyu yaradılmış epik dastanları nəzərdən keçirmək gərəklidir. Ədəbiyyatşünaslar Homerin “İliada” və “Odisseyə”sini ən qədim poemalar hesab edir, əsas meyar kimi qəbul edirlər. Bununla belə janrın sonrakı inkişaf dövrləri üçün xarakterik olan xüsusiyyətlərini də nəzərdə saxlayırlar. Forma və məzmununa görə türk dastanları qədim poema kimi qəbul edilə bilər. Qədim Şumer dastanı “Bilqamış” poema örnəyi kimi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırmaya cəlb edilmişdir. Ancaq qeyd etmək lazımdır ki, türk dastanlarından heç biri müəllif əsəri kimi qəbul edilməmişdir. Qədim yunan dastanları isə Homer adlı kor bir şair tərəfindən yazılan müəllifli əsər kimi tanınmışdır. Özbək alimi X. Kuvvatova bu mövzu-

da qeyd edir: "Araşdırmalar "dastan" və "poema" terminlərinin Şərq-klassik xalq eposu və müasir lirik-epik əsərlərin sinonimi kimi istifadə olunduğunu göstərir. Lirik-epik janrda yaradılmış xalq dastanlarının rolunu inkar etmək mümkün deyil. Dastan janrının "poema"ya xidmət edən kompozisiyaları var. Yazılı ədəbiyyatda dastan janrının meydana çıxması orijinal xalq dastanları ilə sıx bağlıdır" [6, s. 3-4].

Yunan dastanlarında olduğu kimi Şərq eposunun mövzusu müasir həyatda baş verən hadisələrdən götürülməmişdir. Şərq eposundan danışan Hegel qeyd edir ki, bu əsərlərin mərkəzində simvolik tip durur və mifoloji hadisələr insan qəhrəmanlıqlarında təzahür edir.

Tarixi şəraitin diktəsi ilə dəyişən poemalar məzmun, quruluş, ideyası ilə prototipi olan epik poemadan, klassik eposdan fərqlənir. Poema - "təhkiyə şəklində yazılmış süjetli mənzum əsərdir. Poemada həyatın lirik və epik təsviri sintez olunur. Lirik şeirdən fərqli olaraq poema bir və ya bir neçə süjet xəttinə malikdir. Bəzən də poemaları mənzum roman da adlandırırlar" [3, s.166-167]. Bir janr olaraq onun inkişafı əsasən yazılı ədəbiyyatla bağlıdır. İctimai həyatın mənfi cəhətlərini görən şairlər yazdığı əsərin mövzusunı keçmişdən götürsə də, ona yaşadığı dövrün ahəngini və ruhunu vermək, canlandırıdığı qəhrəmanın xarakterində müasiri olduğu insanların amal, məqsəd, narahatlıqlarından bəhs etmək qənaətinə gəlir.

ƏSAS HİSSƏ

Məlumdur ki, məzmunun ümumi təbiətindən və ya kompozisiya quruluşundan asılı olaraq yazılı ədəbiyyatda poemanı epik, lirik, dramatik növə bölmək meyli çoxdan formalaşmışdır. Bu bölgü şərtidir, çünki bir poema növündə digərinə xas olan ünsürlər nəzərə çarpır. Poema "eposdan sinkretik formaya malik olan bir xüsusi janra qədər inkişaf yolu keçmişdir" [9, s. 20]. Ancaq poemanın növlərini bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər də vardır.

Dünya ədəbiyyatında Homer "İliada" və "Odisseyə", "Roland nəğməsi", "Nibelunqlar nəğməsi", Arioston "Qəzəbli Roland", T.Tasson "Azad edilmiş Qüds", V.Trediakovski "Tilemaxida", M.Lomonosov "Böyük Pyotr", Xeraskov "Çəşmə döyüşü", "Rossiada", Puşkinin "Ruslan və Lyudmila" kimi epik poemalarda hadisələr və personajlar tarixi faktlarla, şəxsiyyətlərlə, qəhrəmanlarla əlaqələndirilir. Ancaq bədii ədəbiyyat uzun əsrlər boyu öz qarşısına əsl tarixi, real, tarixi şəxsiyyətlərin xarakterlərini əks etdirmək vəzifəsi qoymamışdır. Keçmişə müraciət yalnız indini dərk etmək ehtiyacı ilə müəyyən edilir. Konkret tarixi faktdan, hadisədən, şəxsiyyətdən çıxış edən şair ona yeni həyat verir.

Puşkinin "Ruslan və Lyudmila" epik məzmunlu, iri həcmli poetik əsəri quruluşunun mürəkkəbliyi, süjetin çoxşaxəliliyi, personajların bolluğu ilə seçilir. Əsər Puşkinin fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətləri ilə zənginləşir, məzmun müxtəlifliyi şair poemasının janr yeniliyi ilə bağlıdır:

Bir laqeyd sakini bu dünyanın mən
Sükut aləminə nəğmələr dedim;
Müti rübabımla dinclik bilmədən,
Keçmişə vəsf edib tərif eylədim [8, c. 2, s. 85].

Poemada əsas fikirlərin epik mahiyyətinin yaratdığı imkanlardan istifadə etsə də, qəhrəmanlıq, yumoristik, dramatik ünsürləri və parodiyanı birləşdirərək ədəbiyyatı rasionallıqdan azad etmək yolunda əhəmiyyətli irəliləyişlər əldə etmişdir.

Əsər nağıl süjeti əsasında yazılsa da personajların xarakterlərini kifayət qədər real və geniş şəkildə əks etdirir. Poemada süjetin formalaşması prosesində əsas personajların xətti öndə gedir. Şair müsbət qəhrəmanların mənəvi keyfiyyətlərini, həqiqiliyini, təbiiliyini yüksək sənətkarlıqla göstərdiyi kimi, mənfi obrazların xarakterindəki mürəkkəbliyi təfsilatı ilə canlandırır. Müəllif birbaşa oxucuya müraciət edir, onu canlı insanları nağıl personajlarında düşünməyə vadar edir. Poemada süjet, müxtəlif poetik formalar, digər xüsusiyyətlər şair üçün geniş imkanlar yaradır.

Məlumdur ki, bədii yaradıcılıq ayrı-ayrı xalqların ədəbiyyatında eyni şəkil və xarakterdə inkişaf etmir. İctimai inkişafın özünəməxsusluğu, müxtəlif həyat səviyyələri, xalqlar arasında olan ünsiyyət və əlaqələr hər bir xalqın bədii yaradıcılığına öz təsirini göstərir. Həyat dialektikanın qanunlarına tabe olduğu üçün ədəbiyyat da daim inkişafdadır. Dəyişən reallıqlar, insan, mütərəqqi fikirlər, həyat, bütün bunlar yeni formalar yaradır. “Hər bir böyük sənət əsəri janrın müəyyən edilmiş sərhədlərini pozmağa, onları itələməyə çalışır” [5, s. 60]. Sənət növünün mövzusu olmayan həyatın aspektlərinin bədii təsviri istər-istəməz köhnə janr qanunlarının çevrilməsinə və bəzən məhv olmasına səbəb olur, yeni əsərlər köhnə formaların çərçivəsinə sığışmır. Zaman keçdikcə mövcud növlərdə dəyişikliklər müşahidə olunur, ya inkişaf edərək təkmilləşir, ya da ki, dövrün tələblərinə cavab vermədiyinə görə sıradan çıxır. Bu dəyişikliklər poema janrında xüsusi şəkildə müşahidə edilir. Poema bir janr olaraq yarandığı gündən daxili dəyişikliklərə məruz qalır. Əsas ölçüləri saxlamaqla klassik poema bir çox xüsusiyyətlərini itirir, nəsr janrlarının, dramın və digər sənət növlərinin, tarixi keçici vasitələrin hesabına əhəmiyyətli dərəcədə zənginləşir.

Poemada real həyat, ondan alınan təəssüratlar əsas mövzuya çevrilir. Bir janr olaraq poemanı digər növlərdən fərqləndirən əsas cəhət müəllifin təsvir etdiyi obraz, hadisə və obyektlərə münasibətinin spesifikliyidir. Poemada təsvir olunan hadisələrə, canlandırılan obrazlara münasibət bilavasitə müəllifin həmin obraz və ona bəslədiyi hisslərlə qarşılıqlı şəkildə açılıb göstərilir. Canlandırılan obrazların bütün təfərrüatları ilə təsvir etmək qarşıya məqsəd olaraq qoyulmur. Belə ki, əsas obrazların mühüm xarakterik xüsusiyyətləri təsvir edilir.

Poemada vacib amillərdən biri qəhrəmanını həyatın axarında, hadisələrin fonunda, digər obrazlarla münasibət və əlaqədə göstərməkdir. Bu, əsərin kompozisiya, süjet, strukturu ilə bağlı olan məsələlərdəndir. Epik poemada hadisələrin necə təsvir edilməsi, köməkçi süjetin əsas süjetin inkişafında rolu, əsas obrazın səciyyəvi xüsusiyyətlərini açmaq üçün əhvalatların hansı ardıcılıqla təsvir edilməsindən çox şey asılıdır. O cümlədən, müxtəlif hadisə, ricas, təbiət təsviri qəhrəmanın xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün vacib olan digər vasitələrin yerli-yerində olması əhəmiyyətlidir.

Şair ziddiyyətlərə və həll yollarına malik bir hekayəni epik poemada qələmə aldığı üçün sonunda didaktik münasibəti meydana çıxır. Beləliklə, oxucular personajların və hərəkətlərin təhlili və qiymətləndirilməsi ilə poemanın əsas qayəsinin dərk edirlər.

Azərbaycan poeziyası lirika sahəsində olduğu kimi epik poema sahəsində də qədim, zəngin ənənələrə malikdir. Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının yaranmasına epik dastanlar töhfə verməklə bərabər, Qərb ədəbiyyatının təsiri də qeyd olunmalıdır. Poema Azərbaycan ədəbiyyatında uzun müddət özünəməxsus inkişafı ilə xarakterizə olunan sinkretik janrlardan biridir. Azərbaycan ədəbiyyatında poema janrının əsası Xaqani Şirvaninin “Təhfətül-İraqeyn” əsəri ilə qoyulmuşdur. Ondan sonra Nizami Gəncəvi qələmə aldığı poemalar klassik ədəbiyyatı zənginləşdirmiş, dünyaya tanıtmışdır. XVI əsrdə Şah İsmayıl Xətayinin ana dilində yazdığı “Dəhnamə” əsəri bu janrın parlaq nümunəsidir. Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun” poeması öz forma və məzmun keyfiyyətlərinə görə bu janrın yeni bir zirvə nöqtəsini təşkil etmişdir. XVII-XIX əsrlərdə mövzu və üslub xüsusiyyətləri ilə bir-birindən fərqlənən poemalar yazılmışdır. Nizamidən, Füzulidən gələn bu ənənələr təkcə Azərbaycan poeziyasına deyil, eyni zamanda Şərq xalqlarının da poeziyasına təsir göstərmişdir.

Kökləri klassik ənənəyə söykənən poema janrı müasir ədəbiyyatımızda məzmun və quruluş baxımından həm klassik, həm folklor ənənələri, həm də yeni nəzəri texnika əsasında inkişaf edir, modernləşir.

Mikayıl Müşfiqin “Sındırılan saz”, Səməd Vurğun “Komsomol”, Məmməd Rahimin “Ləninqrad göylərində”, Bəxtiyar Vahabzadənin “Etiraf”, Qabilin “Nəsimi”, Mirvarid Dilbazinin “Ölcəzairli qız”, Nəriman Həsənzadənin “Vətənsiz”, “Həsərət” kimi epik poema nümunələri klassik ənənələri davam etdirməklə bərabər yeni, orijinal xüsusiyyətləri ilə seçilirlər.

S.Vurğunun “Komsomol” poeması həyat materialı, hadisə və təfəsilatın genişliyi ilə epik poemanın tələblərinə tam cavab verir. Süjetin əsasında komsomol həyatını canlandıran şair eyni zamanda kənd həyatını, onun ziddiyyətlərini, ictimai münasibətləri, məişət lövhələrini, lirik, aşiqanə səhnələri, xalqın adət-ənənələri, mərasimləri poema janrı çərçivəsində qələmə alır. Bəxtiyar Vahabzadə bu əsər haqqında yazır: “Komsomol poeması həqiqi xalq dastanıdır. Buradakı xarakterlər, onların səciyyəvi sifətləri, təsvir olunan hadisələr, adət-ənənələr, təbiət gözəllikləri, dağlar, dərələr, sıldırım qayalar, mövsüm və mərasim ayınları, hamısı Azərbaycan xarakteri, Azərbaycan təbiəti və Azərbaycan koloritidir” [10, s. 102]. Epik poemanı şair ekspozisiya xarakterli “Qış gecəsi” sərlövhəli epizodla başlayır. Bu sərlövhədə S.Vurğun hadisələrin baş verdiyi şəraiti, əsas qəhrəmanları, ictimai konfliktləri təsvir edir. İnsan mənafeğini, daxili aləmini açıb göstərmək, güclü xarakter yaratmaq S.Vurğun yaradıcılığının əsas keyfiyyətlərindəndir. Poemada Komsomol təşkilatının rəhbəri Bəxtiyar, Cəlal, Humay, Gəray və digər epizodik surətlərin hər birinə xas olan fərdi xüsusiyyətlər canlı və qabarıq ifadə olunmuşdur.

“Komsomol” poemasında ricaslar xüsusi yer tutur. Poemadakı ricaslar şairin həyat hadisələrinə, insanlara münasibətini göstərən mülahizələrdir və əsas mətləblə sıx bağlıdır. Şair Humayın ölümündən təsirlənir. “Nədir kainatın bu mənzərəsi, Yaşayanı haqsız öləni haqsız?” – deyərək “Dünya” ricasını poemaya daxil edir:

Özəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömür amanat
Əldən ələ keçir vəfasız həyat;
Biz gəldi gedərik, sən yaşa, dünya! [11, s. 84].

“Bu mənada da “Komsomol” tamam yeni bir əsərdir. Poemada dərin və həyəcanlı hiss ilə yanaşı zəngin fikir, təsirli xitab və suallar var. Süjet xəttinin əlaqədar olduğu elə bir mətləb yoxdur ki, şair buna özünəməxsus bir həyəcan və düşüncə tərzilə toxunmasın, münasibətini ifadə etməsin və çox hallarda oxucunu öz arxasınca aparmasın. Ricasların çoxu bu səviyyədə, bu mənada” [7, s. 124]. S.Vurğun poemaları şairin hiss, həyəcanları ilə bərabər, fikir və düşüncələrinin zənginliyi ilə seçilir. Belə ki, şair müəyyən bir hadisəni təsvir etdikdən sonra ona öz münasibətini bildirir, nəticələr çıxarır.

XX əsrin əvvəllərində tədqiqatların istiqaməti ədəbi əsərlərin janr spesifikasiyinə yönəlmişdir. Ümumi dəyişikliklər janr məsələsinin vacib olmadığı fikrinə gətirib çıxarır, əslində bu məsələ janrların orijinallığı ilə daha da artır. İnkişafı romantizm dövrü ilə bağlı olan poemanın tarixi şəraitlə əlaqədar olaraq müxtəlif zaman kəsiyində məzmun və formasında, tipologiyasında dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur. Mənəvi və sosial həyatın gərginliyi sənət qarşısında yeni problemlər yaradır. İnsanın ruh, hisslər, duyğular dünyası əsas mövzu elan olunur. Dünyanın dərkini subyektivliyini gücləndirmək, insanın ziddiyyətlər kompleksini ifadə etmək istəyi, bütün bunlar nəticəsində lirik başlanğıcın təntənəsi müşahidə edilir. Ənənəvi poetik janrların yenilənməsi poemanın yeni inkişaf yollarını müəyyənləşdirən nəzəri dərk etməni tələb edir. Əsrin əvvəllərindən poemanın xüsusiyyətlərindən danışarkən bəzi məsələləri qeyd etmək lazımdır: məzmun baxımından poema hisslərin sərbəst ifadə olunması, lirik bir şərhidir.

Poemada janr yaradan xüsusiyyətlərin rolu XX əsrin əvvəllərində başlayaraq süjet-kompozisiya ünsürləri ilə deyil, ritmik quruluşun elementləri ilə yerinə yetirilir. Janrda yeni keyfiyyət dəyişiklikləri qabarıq şəkildə özünü göstərir, cəmiyyətin həyatından uzaqlaşma motiv ilə xarakterizə olunur, lirik əksini gücləndirir. Lirik əhval-ruhiyyənin dəyişkənliyi, axıcılığı, ona xas olan keçidlər adı bir poemanın ölçüsünü aşan və müxtəlif lirik parçaları birləşdirən poetik bir forma təyin edir. “Əgər lirik şeirdə başlıca olaraq bir fikir, bir ideya ətrafında söhbət gedirsə, lirik poemada bu hədd genişlənir, fikirlər silsilə kimi bir-birinə bağlanıb gedir, şair hissdən hissə keçir” [4, s. 22]. Lirik poemada

şair həyatdan aldığı təəssüratları qiymətləndirmək, ifadə etmək üçün daha geniş imkanlar əldə edir. Şair idealı olan lirik qəhrəman vasitəsi ilə öz hiss və fikirlərini, dünyaya münasibətini ifadə edir.

Dünya poeziyasında V.Mayakovskinin “Şalvarlı bulud”, “Fleyta-Onurğa”, “İnsan”, “Yaxşı”, “Sevirəm”, A.Blokun “Bülbül bağı”, “Skiflər”, S.Yeseninin “Çevrilmə”, M. Svetayevanın “Şehir-baz”, “Dağ şeiri”, “Dənizdən”, eləcə də Azərbaycan ədəbiyyatında M.Müşfiqin “Azadlıq dastanı”, Ə.Kürçaylının “Ana”, “Adi adam”, “Bakılı Kolomb”, C.Novruzun “Araz Kürə qovuşur”, N.Həsənzadənin “Sabir” və başqa poemalar lirik səpkilidir, çünki onların əsasını həyat hadisələri deyil, hiss və düşüncələrin ön plana çəkilməsi təşkil edir.

A.Blokun “Bülbül bağı” lirik poemasında hadisələr üçüncü şəxsin dilindən nəql olunur. Həyatın mənası haqqında düşüncələr poemanın mövzusunu təşkil edir. A.Blok həyatı iki istiqamətdə təsvir edir: bir tərəfdə ağır, zəhmətli həyat, digər tərəfdə isə sevginin hökm sürdüyü, bülbül bağında keçirilən xoş həyat. Qəhrəmanın həyat dramı onun dünyasına, işinə zidd olan bülbül bağı ilə təzad təşkil edir.

İstidən, qızlardan çaşıbdı ağlım,
Yoxsa qaranlıqda gəlib xəyalat?
Durur gözlərimdə qapısı bağlı,
Əlçatmaz, ünyetməz uzaq bir həyat... [2, s. 121].

Zəhmətkeş qəhrəman poema müəllifi ilə bağlıdır. Janr yeniliyi əsasında A.Blok simvolist poetikasında dəyişiklikləri üzə çıxaran obrazlı ümumiləşdirmələr formalaşdırır. Qəhrəmanı əvəz edərək şair hekayəni daha da emosionallaşdırır, ona avtobiografik elementlər daxil edir. Poema yoxsul qəhrəmanın qəmli həyatından bəhs olunan hekayə olaraq deyil, şairin yaşadıqlarının, mənəvi mübarizəsinin etirafı kimi qəbul olunur.

Əliğa Kürçaylının lirik səpkili “Adi adam” poemasında vahid süjet xəttini subyektiv nəql etmə əvəz edir. Müəllifin yozumu, qiymətləndirməsi, intonasiyası, bədii nitqin emosionallığı və ifadəliliyi lirik poemanın əsasına çevrilir. Monoloji təbiəti, kompozisiya və üslub azadlığı ilə seçilən poemada lirik mənin fikirləri sərbəst şəkildə inkişaf edir. Şair poemada zəhmət adamını, adi adamları, əməyi tərənnüm edir.

Əllərin işdədir, gözün qabaqda,
Qarşıda dolaylı uca zirvələr.
Hələ qabaqdadır neçə sınaq da,
Sən yol getməlisən hələ nə qədər [12, s. 506].

Ənənəvi bir mövzunu şair yeni poetik çalarla zənginləşdirərək qələmə alıb. Ümumiləşdirilmiş bir qəhrəman olan adi adam tez bir zamanda insanlara yol göstərən müdrik birinə çevrilir. Şair ona olan heyranlığını, rəğbətini ifadə edir. Adi adamın timsalında həmin dövrdə cəmiyyətdə baş verən hadisələri, mənəvi-psixoloji prosesləri göstərilir. İctimai-fəlsəfi motiv və çarlara paralel olaraq şairin subyektiv hiss və duyğuları əks olunur. “Bizim şeirimzdə epik təsvir üsulu ilə tərənnüm müəyyən vəhdət halında birləşmişdir. Bundan başqa sırf monoloq xarakteri daşıyan, şairin həyata, cəmiyyətə baxışını, münasibətini əks etdirən ayrı bir növ də olmuşdur” [13, s. 177]. Hissələr arasında paradigmatik əlaqələr qurulur, poemanın funksiyası fəlsəfi düşüncəyə yaxınlaşır.

YEKUN NƏTİCƏ

Tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, epik və lirik poema üçün ortaq cəhətlər olduğu kimi, eyni zamanda hər iki forma özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərə malikdir. Hadisəçilik, soyuq nəzmə çəkilən əhvalatlar deyil də, dramatik gərginliklə müşayiət olunan möhkəm süjet xətti qurmaq, gərgin konflikt yaratmaq qəhrəmanları hərtərəfli təsvir edib onları xarakter səviyyəsinə qal-

dırmaq epik poemanın qarşısında xüsusi tələblər qoyan əsas amillərdəndir. Epik poema üçün zəruri olan süjet xalq həyatının geniş bədii mənzərəsini yaradır, ictimai-siyasi hadisələri konkret insan surətləri təmsalında verir.

Lirik poema epik poemadan fərqli olaraq lirizmin, lirik başlanğıcın, lirik qəhrəmanın daxili dünyasının, düşüncələrinin, hisslərinin, duyğularının ön plana keçməsi, təsvir olunan hadisələrin epizodik xarakter daşması ilə səciyyələnir. Epik poemanın süjetindən fərqli olaraq, bu poema növü ənənəvi süjet əsasında deyil də fikir və hisslər süjeti əsasında qurulur. Lirik poema epik poema ilə müqayisədə kiçik həcmə malik olur. Etiraf, monoloji xarakteri, assosiasıların, metafora, emosional və bədii ifadə vasitələrinin bolluğu ilə seçilir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Белинский, В.Г. Собрание сочинений: [В 13 томах] / В.Г.Белинский. – Москва: Художественная литература, – Т. 7. – 1976. – 799 с.
- 2.Блок, А.А. Seçilmiş əsərləri / A.Блок. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 144 s.
- 3.Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti / tərt. ed. R.İsmayilov, E.Nəcəfov – Bakı: Altun, – 2017. – 224 s.
- 4.Хəlilov, X.R. Mühəribədən sonrakı Azərbaycan sovet ədəbiyyatında poema janrı (1945-1950): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 1963. – 296 s.
- 5.Кубилюс, А.В. Новые пути поэмы // – Москва: Вопросы литературы, – 1962. №11, – с. 69-83.
- 6.Кувватова, X.M. О жанрах «достон» и «поэма» // Современная филология (II): материалы междунар. заочная научная конференция, – Уфа: – 2013, – с. 3-4.
- 7.Paşayev, M.Ə. Klassiklər və müasirlər / M.Paşayev. – Bakı: Azərbaycan dövlət nəşriyyatı, – 1973. – 295 s.
- 8.Пушкин, А.С. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / A.Пушкин. – Bakı: Avrasiya press, – с. 2. – 2006. – 320 s.
- 9.Şükürova, E.S. XX əsr güney Azərbaycan epik şeiri / E.Şükürova. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 372 s.
10. Vahabzadə, B.M. Səməd Vurğun / B.Vahabzadə. – Bakı: Gənclik, – 1984. – 380 s.
11. Vəkilov, S.Y. Seçilmiş əsərləri: [5 cildə] / S.Vəkilov. – Bakı: Şərq-Qərb, – с. 3. – 2005. – 424 s.
12. Vəliyev, Ə.H. Bütövlük / Ə.Vəliyev. – Bakı: Yazıçı, – 1978. – 598 s.
13. Vəliyev, M.Ə. Amal və sənət / M.Vəliyev. – Bakı: Yazıçı, – 1980. – 260 s.

CHARACTERISTICS OF LYRIC AND EPIC POEM IN THE INTERNAL SECTION OF THE POEM

A.F. İsmayilli

The article looks at the writings of different poets and the development of the genre of poetry, which has changed under the influence of different historical periods. It is known in the literature that the origin of the poem genre comes from the most productive and rich branch of folklore - heroic, love stories. The content, structure and idea of the poem genre have undergone certain changes from time to time, and as a result, these features have significantly distinguished the poems written in modern times from the original poems. In the written literature, the poem, classified as epic, lyrical, dramatic, is considered a genre with a syncretic form. But each type of poem has its own specific features. The basis of the research is to determine the characteristics of the epic and

lyrical poem, which have an important place in the genre division of the poem. In literature, an epic poem has all the elements of a traditional plot. These elements cover characters, conflict and movement. During the research, it becomes clear that the creation of a strong plot line and a series of images, the animation of life events in great detail are the characteristic features of the epic poem. At the same time, the research shows that the importance of subjective emphasis in the poem clearly increases as social relations are formed based on the requirements of the time. As a result, the poem is enriched with new content, differences in form and typology are noticeable, the feelings and emotions of the lyrical hero, thoughts, lyrical beginning come to the fore. The lyrical poem allows the poet to express his life impressions in more detail. The lack of a single plot line, the abundance of monologue, associations, means of artistic expression, metaphors are among the features that characterize the lyrical poem.

Keywords: *Plot, form, typology, lyrical beginning, lyrical hero*

ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИРИЧЕСКОЙ ЭПИЧЕСКОЙ ПОЭМЫ ВО ВНУТРЕННЕМ РАЗДЕЛЕ ПОЭМЫ

А. Ф. Исмайллы

В статье рассматриваются произведения разных поэтов и развитие жанра поэзии, который менялся под влиянием разных исторических периодов. В литературе известно, что происхождение жанра поэмы идет от наиболее продуктивной и богатой ветви фольклора - героических, любовных историй. Содержание, структура и идея жанра поэмы время от времени претерпевали определенные изменения, и в результате эти черты значительно отличали стихотворения, написанные в новое время, от поэмы оригинала. В письменной литературе поэма, относящаяся к эпическим, лирическим, драматическим, считается жанром с синкретической формой. Но каждый тип стихотворения имеет свои специфические особенности. Основой исследования является определение признаков эпического и лирического стихотворения, которые занимают важное место в жанровом делении поэмы. В литературе эпическая поэма имеет все элементы традиционного сюжета. Эти элементы охватывают персонажей, конфликты и движения. В ходе исследования становится ясно, что создание сильной сюжетной линии и ряда образов, анимация жизненных событий в мельчайших деталях являются характерными чертами эпической поэмы. В то же время исследование показывает, что значение субъективного акцента в стихотворении явно возрастает по мере того, как общественные отношения формируются исходя из требований времени. В результате стихотворение обогащается новым содержанием, заметны различия в форме и типологии, на первый план выходят чувства и эмоции лирического героя, мысли, лирическое начало. Лирическое стихотворение позволяет поэту более подробно выразить свои жизненные впечатления. Отсутствие единой сюжетной линии, обилие монолога, ассоциаций, средств художественной выразительности, метафор – вот черты, характеризующие лирическое стихотворение.

Ключевые слова: *Сюжет, форма, типология, лирическое начало, лирический герой*